

Kitabiyat/Book Review

Sultan Murad-ı Sâlisin Dünyası: Mektupları ve Rüyaları Işığında Bir Derviş Padişah

Türkan Alvan. İstanbul: İz Yayıncılık, 2021, 878 s.
ISBN: 9786053265252.

SAMİ ARSLAN

Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi, Tarih Bölümü.
Fatih Sultan Mehmet Vakıf University, Faculty of Humanities and Social Sciences,
Department of History

(sarslan@fsm.edu.tr), ORCID: 0000-0002-0662-6632

Geliş Tarihi/Date of Arrival: 18.12.2023

Kabul Tarihi/Date of Acceptance: 27.12.2023

Arslan, Sami. *Sultan Murad-ı Sâlisin Dünyası: Mektupları ve Rüyaları Işığında Bir Derviş Padişah*, Türkan Alvan. *Ceride* 1, no. 2 (Aralık/December 2023): sayfa/pp 185-192.
DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.10668975>

İslam telif geleneğinin metin, şerh, hâşiye, hâşiyetu'l-hâşiye, ta'lik, telhîs, ihtisâr, muhtasar, muhtârât gibi birçok çeşidi vardır. Bu telif türlerinden birisi de mektûbâtır. Mektûbât bir kimsenin bir başkasına ya da başkalarına yazıp gönderdiği mektuplara denildiği gibi karşılıklı mektupların derlendiği türden eserlere de denir. Sultan III. Murad mektubât sahibi bir padişahtır. III. Murad'ın şeyhi Şeyh Şucâ'ya yazdığı mektuplar Mirahur-ı kebîr Nuh Ağa tarafından derlenmiş ya da istinsah edilmiştir. *Kitâbu'l-Menâmât* adıyla bilinen eserin istinsahı H. 1001/1592'de tamamlanmıştır; 262 varaklık eserde 1858 adet mektup yer alır. Bu mektupların biri hariç hepsi Sultan III. Murad'a aitken bir tanesi Şeyh Şucâ tarafından kaleme alınmıştır. Sultan

III. Murad'ın mektupları daha önce Özgen Felek tarafından *Sultan III. Murad'ın Rüya Mektupları* adıyla yayınlanmıştır. (Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2014). Eserin ikinci bir neşri ise Türkan Alvan tarafından *Sultan Murad-ı Sâlisin Dünyası: Mektupları ve Rüyaları Işığında Bir Derviş Padişah* başlığıyla yapılmıştır. Alvan'ın çalışması dört takriz, takdim ve beş bölümden oluşmaktadır. İlk dört bölüm sırasıyla Sultan III. Murad Devrinin Panoraması (25-115), Osmanlı Siyaset Düşüncesine Tasavvufun Etkisi (125-255), *Kitâbu'l-Menâmât'a* Göre XVI. Yüzyıla Dair Notlar (261-375), *Kitâbu'l-Menâmât'a* Göre Sultan III. Murad'ın Dervişliği (381-477) başlığını taşımaktadır. Beşinci bölümde ise *Kitâbu'l-Menâmât*'ın metni transkribe edilmiştir. (529-856)

Türkan Alvan, Takdim'de mürid-mürşid arasındaki mahrem bilgilerin de ifşa edileceği endişesiyle daha önce neşri yapılmamış olsaydı kendisinin mektupları yayına hazırlamayacağını kaydeder. Devamında eserin daha önce yapılan basımından bahseden yazar mezkur neşrin özellikle dilbilim açısından faydalı olmakla birlikte objektiflikten uzak olduğunu iddia eder.

Eserin Sultan III. Murad Devrinin Panoraması başlığını taşıyan birinci bölümünde üç alt başlık yer alır. İlk başlıkta III. Murad devrinin kısa bir siyasi-askeri özetine değinildikten sonra III. Murad'ın saltanat imajı üzerindeki tartışmalara yer verilir. Burada yazar, kaynaklarda eleştirilen “yerleşik sultan” a yapılan hareme düşkünlük, para hırsı, rüşvet ve izole yaşam gibi itirazları mektuplara dayalı yorumlar üzerinden savuşturmaya çalışarak bir bakıma Sultan'ın “yerleşikliğinin” meşruiyetini anlatır. İkinci alt başlık ise bir Âlî eleştirisine ayrılmıştır. Yazar bu başlık altında “III. Murad'a yöneltilen eleştirilerin en önemli kaynağı” olarak gördüğü “kibirli, hırslı, mağrur, çıkarıcı, dalkavuk” Âlî'yi kıyasıya eleştirir. Bu bölümün son alt başlığı olan III. Murad'ın sanata katkıları bölümünde ise tezhip ve hat, mimari, müzik ve şiir alanına yaptığı katkılara yer verilir. Sultan III. Murad'ın hat ve tezhibe yaptığı katkılar ilginç bir şekilde bir başka yazarın imzasıyla kitapta yer alır. Betül Bilgin bu kısımda saray nakkaşları üzerinden Osmanlı minyatürünü, Sultan III. Murad'ın tuğrası, *Divân*'ı ve Ahmed Karahisârî hatlı Kur'an-ı Kerîm nüshası üzerinden de dönemin tezhip okumasını yapar. Eserin Sultan III. Murad'ın vakıfları ve klasik Türk mimarisine katkıları bahsinde ise başta Mekke ve Medine olmak üzere Sultan III. Murad'ın yaptırdığı medrese, imaret, mektep, su yolu gibi evkaftan bahsedilir. Bu fasılda III. Murad dönemi ileri gelenlerinin evkafı da zikredilmiştir. Mimar Sinan, Davud Ağa ve

Dalgıç Ahmed Çavuş gibi mimarlar üzerinden dönemin mimari özellikleri, Üdî, Garâmî, Muhzır Kulu Sinan Efendi gibi sanatkarlar üzerinde de III. Murad'ın klasik Türk müziğine katkıları değerlendirilmiştir. Daha önce itibarsızlaştırılan Âlî'nin bu kısmın önemli kaynaklarından olması dikkat çekicidir. Alvan, Sultan III. Murad'ın telif, tercüme ve şerh faaliyetlerine katkıları bahsinde ise daha ziyade Filori defterlerinin kaynaklığında saray kütüphanesine temin edilen kitaplar, III. Murad'a ithaf edilen eserler, III. Murad'ın teşvikiyle hazırlanan eserler, surnameler ve Türkçe'ye yapılan tercümelere yani III. Murad'ın kültürel hamiliğine yer verir. Meşhur Osmanlı coğrafya eseri olan *Evdahu'l-Mesâlik*'in kimlere ithaf edildiği meselesi burada -kaynağından nâşi olmalı- problemlidir. Bu alt başlıkta Sultan III. Murad ile doğrudan ya da dolaylı dahil olmayan eserlere yer verilmesi ile yazarın şerhi bir telif çeşidi olarak görmemesi tekrar gözden geçirilmesi gereken konulardandır. Sultan III. Murad'ın şairlik yönü de kitabın birinci bölümünde ele alınır. Burada padişahın şiirlerinin tasavvufa dair yaşadığı hakikatlerin bir dışı vurumu olarak dile geldiği vurgusu yapılır ve Sultan III. Murad'ın *Divân'ı*, *Divânçe'si*, *Futûhât-ı Siyâm'ı* ile ona atfedilen *Esrârname* gibi eserlerden bahsedilir. Fakat burada bağlamdan hafifçe çıkarak bir önceki bölümde bahsedilmesi gereken Sultan III. Murad için yazılan eserlerden ve Sultan III. Murad dönemi şairlerinden bahsedilir. Bölümün son iki alt başlığında Sultan III. Murad'ın şiirlerine yazılan şerhler ve lugazlarına yazılan cevaplar konu edilir. III. Murad'ın şiirlerinin şerh edilmesi isteğinin gerekçesi olarak toplumda anlaşılma ihtiyacının bir sonucu olduğunun belirtilmesi bu başlığın güçlü iddiası olarak görünür.

Siyaset Düşüncesine Tasavvufun Etkisi başlığını taşıyan ikinci bölümünde on yedi alt başlık yer alır. Bu bölümde Alvan, öncelikle Osmanlı siyaset düşüncesinin sadece siyasetname ve nasihatnâme türü eserler üzerinden okunamayacağını, bilakis sözlükler dahil birçok kaynaktan da bu düşüncenin takip edilebileceğini belirterek tasavvuf geleneğinin de mezkur kaynaklardan bir tanesi olduğunu belirtir. Bu bağlamda Osmanlı siyaset düşüncesinin teşekkülü döneminde vahdet-i vücudçu Ekberî çizgiden bahsedilir. Sonrasında Osmanlı siyaset düşüncesini besleyen eserlerden dem vurularak Sultan III. Murad'ın *Kitâbu'l-Menâmât*'ının da Osmanlı siyaset düşüncesi kaynakları arasında sayılması gerektiği kaydedilir. Bu bölümde *Kitâbu'l-Menâmât* ile doğrudan ilgisi olmayan insanın halifetullah olması, kutbiyet-saltanat anlayışı, Aziz Mahmud Hüdayi'nin sosyal projeleri gibi meseleler

başta İbn-i Arabi ve İsmail Hakkı Bursevî olmak üzere tasavvuf literatürü zemininde tartışılır, menkıbelerden de sıkça yararlandığı göze çarpar. Daha önce bahsedilen Sultan III. Murad'ın hâmilîği meselesi burada tekrar gündeme gelir. Oldukça hacimli olan bu ikinci bölümde konu rüya mektuplarından çıkıp daha ziyade bir III. Murad dönemi okumasına evrilmiştir. *Kitâbu'l-Menâmât*'ın kahramanlarından Şeyh Şüca başlığında Alvan kâmil şeyh profiline uymadığını düşündüğü Şeyh Şüca'nın kaynaklarda yeterince yer almamasını da buna bağlar ve akabinde arşiv belgelerinden yola çıkarak bazı rica/iltimas mektuplarının karşılaştırmasını yapar. Yanı sıra III. Murad'ın Şeyh Şücâ'dan sonra intisap ettiği Tatar Şeyh İbrahim ile Sultan III. Murad'ın şeyhi olduğu iddia edilen Şeyh Mehmed Dâği'ye de kısaca yer verilir. Biri dışında Sultan III. Murad'a yazdığı mukabil mektuplar elde olmayan Şeyh Şücâ'nın ne gibi mektuplar yazmış olabileceğine dair fikir vermesi için Aziz Mahmud Hüdayî'nin mektuplarına yer verilir ve iki mektup türü arasında karşılaştırmalar yapılır.

Kitabın üçüncü bölümü *Kitâbu'l-Menâmât*'a Göre XVI. Yüzyıla Dair Notlar başlığını taşır. Bu bölüm de bir önceki bölüm gibi on yedi başlıktan oluşur. Osmanlı-Safevi mücadelesi, İspanyol, Leh ve Haçlı donanmalarıyla yapılan mücadeleler, avarız vergisinin kaldırılması, Süveyş Kanalı'nın açılması gibi siyasi hadiseler, İstanbul'da Celali isyanı endişesi, bayram hilali tartışmaları, yolsuzluklar, kehanetler ve afetler ile rasathanenin yıktırılması gibi toplumsal hadiseler, şehzâde katli, Râziye Hatun ve Bekir Ağa, Nurbanu Sultan gibi doğrudan saraya müteallik meseleler bu bölümde tartışılır. İnceleme kısmının en önemli yeri olan bu bölümde *Kitâbu'l-Menâmât*'ta geçen hadiselerin farklı kaynaklardan okuması ve karşılaştırılması yapılır. Söz gelimi Sultan III. Murad'ın *Menâkib-i Şeyh Mecîduddîn ve Âdâb-ı Sâlikîn* isimli esere duyduğu ilginin izinin mektuplar üzerinden sürülmesi oldukça önemlidir. Fakat tam burada mektuplara konu olan meselelerin izahında mukayeseyi amacından uzaklaştıracak detaylara da girilir. Örneğin mektuplardan hareketle Sultan III. Murad'ın *Fusûsu'l-Hikem* mütalaasına değinildiği yerde konu III. Murad ilintisinden taşarak merkeze *Fusûsu'l-Hikem* oturur.

Kitâbu'l-Menâmât'a Göre Sultan III. Murad'ın Dervişliği başlığı kitabın dördüncü bölümünü mimler. Bu bölümde mektuplardan hareketle Sultan III. Murad ile Şeyh Şüca arasında mürid-mürşid ilişkisi sorgulanır. III. Murad'ın Şeyh Şüca ile ilişkisini tasavvuf kültürü ve Şâbâniyye adabı açısından

yer yer sorunlu gören yazar aralarında sağlıklı bir şeyh-mürîd ilişkisi olmadığını kaydeder. Bu bölümde mürîd-mürşîd hediyeleşmeleri, Sultan III. Murad'ın şeyhi ile gelgit ilişkileri, şeyh-mürîdin birbirlerine karşı duygu-fikir çatışmaları ve sitemleri-eleştireleri ile III. Murad'ın ilhamlardan hareketle kendisinde gördüğü manevi yetkinlik gibi meseleler doğrudan mektupların diliyle okunur. Alvan bu bölümde Sultan III. Murad'ın az sayıda kişiye mürşitlik yaptığının da anlaşıldığını kaydeder. Sultan III. Murad'ın mektuplarındaki ifadelerinden seyr-i sülûkunun izlerini süren yazar padişahın seyr-i sülûku ve etvâr-ı seb'a'yı tamamlamış olabileceğini belirterek sonrasında şathiye türü ifadelerine mektuplarından örnekler verir. Bu bölümde ele alınan diğer bir konu ise *Kitâbu'l-Menâmât*'ta geçen tasavvufî kavramlardır. Alvan bu kısımda tecelli başta olmak üzere terk, tevhid, hâl ve makâm gibi kavramları mektuplar bağlamında ele alır. Bölümün son alt başlığında şiirinden yola çıkarak sufi bir şairin seyr-i sülûk tecrübesine dair tespitte bulunmanın zor olduğunu dile getiren yazar, Sultan III. Murad'ın şiirlerinde durumun böyle olmadığını zira mektupları üzerinden şiirlerindeki sufi padişahın seyr-i sülûk tecrübesine dair tespitte bulunabileceğini belirtir ve III. Murad'ın şiirlerini mektupları üzerinden karşılaştırmasını yapar. Fakat kitabın birinci bölümünün son başlığında da benzeri meselelerin tartışıldığını belirtmek gerekir. Dördüncü bölümün ilgi çekici konularından birisi de III. Murad'ın mektuplarda tasavvufa dair Şeyh Şüca'ya sorduğu soruların ve bu sorulardan bağımsız kendisinin yaptığı tespitlerin derlenmesidir. Burada seksen soruya ve on sekiz tespite yer verilmiştir. Kitabın bu bölümünde birinci bölümde olduğu gibi bir başka kalem daha misafir olur. Mustafa Merter imzalı kısımda Sultan III. Murad'ın mektuplarından hareketle III. Murad'ın psikolojik durumunun tahlili yapılır. "Osmanlı padişahını doğru tanıtmaya" hasredilmiş bu alanda Merter, Şeyh Şüca'nın mukabil mektuplarının olmamasının dezavantajını Aziz Mahmud Hüdayi'nin III. Murad'a yazdığı 100'ü aşkın mektubu devreye alarak aşmaya çalışır ve her iki tür mektup grubu üzerinden bir okuma yapar.

Eserin değerlendirme kısmı burada biter, sonrasında III. Murad temalı otuz minyatür, gravür ve kartpostal ile *Kitâbu'l-Menâmât*'ın ilk ve son sayfalarının görseli paylaşarak *Kitâbu'l-Menâmât*'ın metin özellikleri kısmına yer verilir. Eserin metin özellikleri kısmı çok az yer tutar (529-532). Burada yazar eserin adı, ne zaman ve nerelerde yazıldığı konularında tahminlerinde bulunur. Metnin yayına hazırlanmasında takip edilen yöntemle dair

bilgiler verir. Metnin “kolay anlaşılabilir olması” için bazı kelimelerde yapılan tasarruflardan bahsedilir. Ardından çekim ekleri, belirtme atıf vâvı ve belirtme hal eklerinin nasıl yazıldığı gibi dilbilimsel meseleler izah edilerek 1858 mektubun transkripsiyonuna geçilir.

Türkan Alvan tarafından kaleme alınan *Sultan Murad-ı Sâlisin Dünyası: Mektupları ve Rüyaları Işığında Bir Derviş Padişah* isimli eser yoğun bir çabanın ürünüdür, nitekim yedi yılda hazırlanması da bunun bir karinesidir. *Kitâbu’l-Menâmât*’taki mektupların dönemin tarih kaynakları üzerinden mukayesesi ile muhtevanın bir bakıma teste tabi tutulması ve böylece mektupların ayağının yere basmasını sağlaması eserin en dikkat çekici yönlerindedir. Böylece mezkûr mektuplar tarih disiplininin sınırları içine daha çok çekilmiştir. Yazarın mektupları Osmanlı siyaset düşüncesini kaynağı olarak okuma teklifi de oldukça değerlidir. Bir mektup dışında Sultan III. Murad’a yazdığı mukabil mektupları elimizde olmayan Şeyh Şucâ’nın ne gibi mektuplar yazmış olabileceğine dair fikir vermesi için Aziz Mahmud Hüdayî’nin mektuplarına yer verilmesi de bu bağlamda çok anlamlıdır. Diğer yandan yazarın III. Murad’ın mektuplarının satır aralarından hareketle bir Şeyh Şuca profili çizmeye çalışması heyecan vericidir. Birçok başlığın mektuplardan epigrafla açılması esere ayrı bir hava katmıştır. Bunlarla beraber değerlendirme kısmında yer yer mektupların yani asıl temanın dışına çıkıldığı konuyla doğrudan ilgisi olmayan meselelerin uzun uzun tartışıldığı görülür. Eserin hacmini oldukça artıran bu konuların bir kısmı eksik olsa kitapta bir noksanlık olur muydu? Sanırım bu soruya müspet cevap vermek zor. Keza *Kitâbu’l-Menâmât*’ın yeniden neşre hazırlanması ihtiyacının akademik açıdan daha güçlü vurgulanması beklenirdi. Eserde farklı iki kalemin daha olması ise bu eserin derleme bir esere dönüşüp dönüşmeyeceğine dair soruyu gündeme getirir. Diğer yandan Sultan III. Murad’ın mektuplarında kendisiyle alakalı çizdiği hikaye ilk etapta ben-anlatısı bağlamında ele alınmamış gibi görünür. Fakat her ne kadar müstakil bir başlık olmasa da padişahın gündelik hayatına dair ahvâl, devleti yönetimine dair tecrübelerinden paylaşımlar, sevinci-hüznü, kendi iç dünyasına dair yaptığı paylaşımlar, yakınında yer alan kimi görevlilere dair anlattıkları, sanatkarlarla kurduğu hi-maye ilişkisi, şeyhine ve üçüncü kişilere karşı üslubu ve benzeri birçok şey ismi konulmasa da kitapta bir ben-anlatısı olduğunu gösterir. Mektuplarda ve kitapta savruk şekilde yer alan bu hikayelerin müteakip baskılarda müstakil bir ben anlatısı başlığıyla ele alınması düşünülebilir.

Kitap kültürüne taalluk eden kimi meselelerle yazıyı kapatalım. Evvela *Kitâbu'l-Menâmât*'ın başlangıcı ile ilgili bir problem göze çarpar. Iİb-1a arasında yer alan nüshadan bağımsız kağıttaki (tâire) ifadelerin metinden olduğu kabul edilmiş ve esere doğrudan bu tâiredeki ifadelerle başlanmıştır. Oysaki bu ibarelerin metne ait olduğu kesin değildir, olsa bile eserin başlangıcı olmadığı kesindir. Zira eserin derleyicisi hamdele-salvele ile eserin nerede başladığını göstermiştir. Yine nüshanın 1a sayfasında yer alan Sultan II. Osman'ın vakıf mührü ve vakıf kaydındaki ibareler ile yine aynı sayfada yer alan İbrahim Hanif'in teftiş kaydındaki ibarelerin metinle alakası olmadığı halde hamdele-salveleden önce metnin bir parçası gibi kabul edilerek yazılması doğru değildir. Konu yazma eser olunca referans verilen sayfalardan yaprağın hangi yüzünün kastedildiği "a" ya da "b" şeklinde belirtilmelidir, eserde bu durumun bazı örneklerde ihmal edildiği görülür. Nüshada yer alan Sultan II. Osman'ın vakıf kaydı ve mührü ile Haremeyn müfettişi İbrahim Hanif'in mührü 2b değil 1a sayfasındadır. 15b-16a ve 94b-95a sayfaları arasında iki bağımsız varak olarak tanıtılanlar yukarıda da bahsedildiği gibi tâirelerdir ve bu şekilde adlandırılması gerekir. Keza bunlar şukka gibi nüshanın parçası olmadığı için kitabın bir parçası gibi numaralandırılmamalıdır. Eserde Nuh Ağa'nın baş mirahor olduğu tarihlerden hareketle nüshanın sarayda istinsah edilmiş olduğu ileri sürülür ve buradan yola çıkarak eserin kesinlikle Sultan III. Murad tarafından istinsah ettirilmiş olduğu belirtilir. Nuh Ağa'nın ilgili tarihlerde sarayda görevli olması istinsahı da burada yaptığı anlamına gelmemelidir. Ayrıca bir eserin sarayda istinsah ettirilmesi kesin bir şekilde padişahın isteğiyle olduğunu da göstermez. Bilakis yüksek bir ihtimalden bahsedilebilir. Peki Sultan III. Murad'ın eserinin adı gerçekten *Kitâbu'l-Menâmât* mıdır? Muhtemelen değildir. Zira metnin kendisinde buna dair bir bilgi yer almaz. Öyle ise esere bu ismi kim vermiştir? Alvan nüshanın ilk sayfasında (1a kastediliyor) muhtemelen başka bir müstensih tarafından *Kitâbu'l-Menâmât* notu düşülmüş olduğunu belirtir ve muhtemelen bu nottan hareketle eser adını tartışmaya gerek duymadan eserin ismini bu şekilde kabul eder (Katalogda ise esar adı *Menakıb-ı Sultan Murad Han İbn-i Sultan Selim Han* olarak kayıtlıdır.) Nüshanın 1a sayfasında yer alan *Kitâbu'l-Menâmât* ifadesi bir başka müstensih tarafından değil, nüshanın sahibi, belki bir sahaf ya da bir hâfız-ı kütüp tarafından ve kitabın ismini değil kitabın muhtevasını göstermek amacıyla düşülmüş bir kitabiyat kayıdır. Bu durumu fıkıh kitabının zahriyesine "kitâbu'l-fikh", tarih kitabı-

ninkine ise “kitâbu’t-tarih” yazmak gibi değerlendirmek gerekir. Her iki kelime de o eserlerin ismi değil bilakis muhtevasını bildiren kayıtlardır. Diğer yandan eserde Mîrâhor-ı kebîr Nuh Ağa’nın kitapla ilişkisinin daha açık tartışılması gerektiğini belirtmek gerekir. Zira Nuh Ağa muhtemelen bu mektupların sadece müstensihi değil aynı zamanda derleyicidir. Eserin girişinde yine onun tarafından yazılan hamdele-salvelede berâ’atu’l-istihlâl aracılığıyla mektûbâtın türüne dair yaptığı göndermeye de dikkat çekilmelidir. Cetvellerdeki taşmalardan dolayı cetvellerin sonradan çekildiği, reddadelelerin kırılmasından hareketle nüshanın restorasyondan geçmiş olduğu, kırmızı mürekkeplerle derkenarda matlabların yer aldığı da nüsha tavsifi bahsinde yer almalıdır.

Ez cümle Sultan III. Murad’ın örneği nadir bulunan mektuplarını merkezine alan bu kıymetli eser mektupların çok farklı açılardan ele alınmaya devam edilmesi gerektiğini göstermektedir.